

Agnieszka Kowalczyk-Kassyk

CO KAŻDY NAUCZYCIEL AKADEMICKI Z WYKSZTAŁCENIEM EKONOMICZNYM POWINIEN WIEDZIEĆ O AGRESJI?

WHAT EVERY UNIVERSITY TEACHER WITH ECONOMIC EDUCATION SHOULD KNOW ABOUT AGGRESSION?

Katedra Ekonomii, Zakład Ekonomiki, Uniwersytet Szczeciński
ul. Żołnierska 47, 71-210 Szczecin, e-mail: agnieszka.kowalczyk-kassyk@zut.edu.pl

Summary. In pedagogical practice aggression and violence are constant elements of the reality, which teacher meet and must control. Mutual relationships and connections teacher-student breed many aggressive behaviors and often favour to use violence. In psychologists' opinion significant sources of aggressive behaviors are: deprivation, so lack of possibilities to fulfill important needs for subject and frustration, so obstacles on a way to fulfill important need or impossibility to accomplish aims, which aren't lack of all subjects of educational process. In this article there are shown notional diversity concerns the aggression phenomenon and it was characterized their main sources and causes. There are discussed basic constitutive elements of teacher social competences and conditioned by them basic effective ways of pedagogical influences, which aim at preventing of aggressive behaviors at higher education institution / university.

Słowa kluczowe: agresja, problemowe zachowania, szkoła, wychowanie.

Key words: aggression, problem behaviors, school, upbringing.

WSTĘP

Świat, w którym żyjemy pełen jest okrucieństwa, bezwzględności i agresji. „[...] W wojnach XVIII wieku zginęło 0,7% ówczesnej populacji, w XIX – 0,6%, a w XX wieku – aż 3% populacji [...]” (Rudniański 1983, s. 43). Wiek XXI jest czasem strasznej wręcz eskalacji aktów przemocy nazywanych gwałtem (brutalna pornografia), terroryzmem, bandytyzmem i występkiem (Hołyst 1991). Współcześnie mówi się wręcz o kulturze mondo (krwiożerczej kulturze drapieżnika) będącej przejawem fascynacji śmiercią, kalectwem, wynaturzeniem i kiczem (Jones 1996). Wspomniane fakty tworzą w ludziach XXI wieku tzw. syndrom zagrożenia, wyrażający się między innymi zanikiem: poczucia bezpieczeństwa, instytucji sąsiedztwa, nasilaniem się zjawiska fizycznej wręcz izolacji. Ponadto agresja, przemoc i nietolerancja stały się towarami bardzo dobrze sprzedającym się w filmach, grach komputerowych, książkach i komiksach. Są już zatem trwałymi komponentami życia codziennego współczesnego człowieka. Dotyczy to szczególnie szkoły, bowiem „[...] szkoła, jak całe społeczeństwo, a może właściwiej byłoby powiedzieć nasza cywilizacja uległy specyficznemu schorzeniu – «neurotycznej potrzebie sukcesu» lub inaczej «kulturowej obsesji zwycięstwa»” (Pilch 1995, s. 423). Zjawisko to wyraża się przyznawaniem rywalizacji rangi głównego mechanizmu współistnienia, to zaś usprawiedliwia klimat agresji, uwalnia człowieka od odpowiedzialności etycznej, a jego postępowanie jest oceniane jedynie pod względem skuteczności. Młodzież, która tym wymaganiom sprostą i przyjmie je za wartość kierunkową, ma mentalność „buldożera” i może startować w każdej konkurencji życia. Ci, którzy nie

mogą lub nie potrafią, na przykład z racji „gorszego” uposażenia intelektualno-somatycznego, sprostać wymogom konkurencji nadsprawności i wyprzedzania, skazani są z góry na przegraną (Pilch 1995). Wspomniane okoliczności nie dotyczą jedynie niższych szczebli kształcenia (jak można by sądzić na podstawie informacji środków masowego przekazu oraz licznych pozycji literaturowych); dotyczą także szkół wyższych, ponieważ, jak w każdej szkole, panuje w nich system wymagań oraz taka organizacja pracy, która może prowadzić do napięć, frustracji lub represji z symptomami przemocy i agresji. Przybliżenie zjawiska agresywnych zachowań w szkole wyższej jest zasadne nie tylko dlatego, że rzadziej się o nich wspomina, ale także (a może przede wszystkim) dlatego, że instytucja ta odgrywa rolę centrum intelektualnego. Jest „producentem elit” i jako taka powinna dążyć do przeorientowania kultury rywalizacji i walki, która tworzy i usprawiedliwia klimat agresji, w szeroko rozumianą filozofią bezpieczeństwa, tzn. obecności człowieka w świecie i bezpieczeństwa świata człowieka (Rosa 2009).

Wspomniane przesłanki implikują cele niniejszego opracowania, czyli:

- przybliżenie różnych sposobów pojmowania pojęcia agresja, jej uwarunkowań, typologii (form) oraz przyczyn;
- przedstawienie wybranych kompetencji społecznych jako praktycznych sposobów umożliwiających nauczycielom akademickim ograniczenie lub wręcz wyeliminowanie problemowych zachowań, takich jak agresja i przemoc.

Przyjęcie wspomnianych celów było podyktowane, po pierwsze, dominacją w literaturze przedmiotu wielowymiarowych charakterystyk i definicji terminu „agresja”, co powoduje, że pojęcia tego można używać do opisu bardzo różnorodnych zachowań; po drugie – tym, że niniejsze opracowanie z założenia jest kierowane do nauczycieli akademickich z wykształceniem ekonomicznym, a więc takim, które nie zapewnia zbyt szerokiej wiedzy nt. kompetencji społecznych człowieka i jego psychiki.

AGRESJA – KWESTIE DEFINICYJNE, RODZAJE (FORMY), CECHY ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH I ICH NAJCZĘSTSZE PRZYCZYNY

Termin „agresja” wywodzi się z łaciny od słów *aggressio* ‘napad, najazd’ i *aggredior* ‘dochodzę przystępuję, zbliżam się’. W literaturze przedmiotu (Ranschburg 1994) pojęcie „agresja” oznacza najczęściej wszelkie działania fizyczne lub słowne, których celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej osobie lub czemuś, co tę osobę zastępuje. Agresja jest zatem świadomym, intencjonalnym działaniem na czyjąś szkodę, zachowaniem o charakterze antynormatywnym, czyli takim, które narusza zasady moralnego i społecznego ładu, którego celem jest szkodzenie. Dlatego według niektórych badaczy (Pospieszyl 1994) należy ją odróżnić od przemocy, złego traktowania, krzywdzenia, wykorzystywania, których celem jest zwykle wywarcie pewnego rodzaju wpływu, ale również od gniewu, który jest swoistym doświadczeniem emocjonalnym (interpretacją zjawisk otaczającego nas świata) modyfikowanym przez procesy poznawcze. Podanie ścisłej definicji agresji komplikuje dodatkowo fakt, że dla wielu ludzi agresja nie jest czymś absolutnie negatywnym, bowiem wielu z nas utożsamia sukces ze zwycięstwem, czyli z pokonaniem kogoś, kto pod jakimś względem jest od nas słabszy (Zaorski-Sikora 2007). Wspomniane fakty wskazują, że ist-

nieją różne rodzaje agresji i wiele ich form. Okoń (1995) wyróżnia agresję słowną, fizyczną i przeniesioną, przy czym przez agresję słowną (werbalną) należy rozumieć wypowiedzi napastliwe (atak słowny), czyli:

- przezywanie, przekleństwa, ordynarne odzywki, wulgaryzmy;
- obmawianie;
- kpiny, ośmieszanie;
- oszczercze porównywanie;
- atak na pochodzenie;
- atak na kompetencje;
- atak na wygląd fizyczny.

Przez agresję fizyczną zaś rozumieć należy zadawanie cierpienia, bólu fizycznego, natomiast przez agresję przeniesioną – wyrządzenie krzywdy lub spowodowanie szkody komuś lub czemuś zastępującemu prawdziwy cel ataku. Ranschburg (1994) dokonuje dodatkowo podziału agresji na agresję społeczną (przeciw społeczności) i prospołeczną (służącą interesom jednostki i społeczeństwa). Aronson (2002) dzieli agresję na wrogą i instrumentalną, przy czym przez agresję wrogą należy rozumieć akt agresji wynikający z uczucia gniewu, mający na celu zadanie bólu lub spowodowanie obrażeń fizycznych; w przypadku agresji instrumentalnej występuje też zamiar wyrządzenia krzywdy innej osobie, lecz służy to jako środek do osiągnięcia celu innego niż zadanie bólu. Wydaje się, że na potrzeby niniejszego opracowania najbardziej użyteczna będzie typologia agresji wskazana przez Kruzsiewskiego (zob. tab. 1).

Tabela 1. Podstawowa typologia agresji

Rodzaje agresji	Proaktywna (zimna)	Reaktywna (gorąca)
Typy działań	działania instrumentalne – nastawione na cel	działania afektywne – nastawione na rozładowanie emocji
Cel	dominować, uzyskać (wymuszenia, rozboje, przestępstwa)	wyładować się, sprawić ból, ranić (dręczenie, wandalizm, drażnienie)
Możliwości interwencji	konsekwentne karanie, konsekwentne nagradzanie wszelkich zachowań prospołecznych, trening umiejętności	uczenie społecznie akceptowanych form radzenia sobie z napięciem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Sztuka nauczania – czynności nauczyciela (2005).

Do charakterystycznych cech zachowań agresywnych należą zatem:

- obecność silnych emocji (niechęci, złości, gniewu, pragnienia zemsty itp.);
- kierowanie się chęcią wyrządzenia komuś krzywdy, realizowanie wcześniej wymyślonych scenariuszy;
- wywoływanie konkretnych konsekwencji zachowań: spowodowanie cierpienia, szkód materialnych;
- doprowadzanie do zmiany nastawienia środowiska rodzinnego i pracowniczego, np.: narażanie na utratę zaufania, sympatii.

Agresorem jest człowiek, który używa siły wobec innych ludzi, działając na ich szkodę. Nie uznaje prawa innych do ich osobistej fizycznej i psychicznej przestrzeni i wkracza w nie z wielu rozmaitych przyczyn (Skuriat 2009), które są warunkowane biogennie, psychogennie i społecznie. Najczęstszymi przyczynami działań agresywnych są:

- silne emocje wywołane zachowaniami upokarzającymi, np. zniewagą ze strony drugiego człowieka, prowadzące do utraty kontroli nad zachowaniem – słabo rozwinięta samo-kontrola emocjonalna;
- zaspokajanie popędów biologicznych;
- osiągnięcie korzyści materialnych i psychicznych;
- dehumanizacja relacji interpersonalnych;
- nieumiejętność rozwiązywania problemów inaczej niż przez konflikt;
- poczucie bezkarności w sytuacji powszechnej znieczulicy na krzywdę innych (brak reakcji przygodnych widzów na akty wandalizmu, gwałt, a nawet morderstwo);
- doświadczanie przemocy w dzieciństwie i młodości;
- pobudliwość (wrodzona agresywność);
- bunt przeciwko autorytetom – negatywizm, nierespektowanie zwyczajów społecznych, bierny opór;
- zażywanie psychoaktywnych środków rozhamowujących;
- powszechna dostępność materiałów o aktach przemocy w postaci gier komputerowych, filmów, książek i komiksów;
- hałas, tłum, wysoka wilgotność i temperatura otoczenia;
- cechy ofiary, do których należą: trudności w kontaktach z otoczeniem, kompleks niższości, zwiększona lękliwość, obniżony nastrój, wzmożone napięcie emocjonalne i fizyczne, brak zaufania, wzmożona podejrzliwość, widoczne ułomności fizyczne.

Ponadto jednym z głównych źródeł zachowań agresywnych na terenie szkoły (dotyczy to wszystkich poziomów kształcenia) może być nauczyciel, jego postawa, błędy w myśleniu i problemy na gruncie relacji społecznych, w szczególności zaś:

- nadmierna dominacja i kontrolowanie innych;
- narzucanie innym własnego zdania;
- nadmierne poświęcanie się dla innych;
- łatwowierność i naiwność;
- brak asertywności;
- społeczne wycofanie;
- zachowania autorytarne i poniżające;
- chłód emocjonalny w kontaktach z innymi;
- zawiść i mściwość;
- mylna interpretacja intencji (przypisywanie złych zamiarów);
- mylna interpretacja zachowań;
- mylna ocena konsekwencji (zakładanie najgorszego i poszukiwanie winnych).

Podłożem wszystkich wymienionych źródeł zachowań nauczycieli, mogących wyzwać agresję, jest zatem brak umiejętności (kompetencji) emocjonalno-społecznych.

WYSOKI POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH NAUCZYCIELI AKADEMICKICH JAKO SPOSÓB NA AGRESJĘ W SZKOLE WYŻSZEJ

Każdy nauczyciel akademicki spotkał z pewnością podopiecznych lub współpracowników, którzy dali mu okazję do obserwacji jednego z omówionych zachowań agresywnych.

Jednak nie każdy pewnie wiedział, jak zareagować, bowiem wyznacznikiem efektywności funkcjonowania jednostki w rzeczywistych sytuacjach są kompetencje społeczne, które należy utożsamiać z każdą umiejętnością, która przyczynia się do skutecznej interakcji z otoczeniem.

W literaturze przedmiotu (Argyle 2002) wyróżnia się zwykle dwie kategorie umiejętności społecznych pozwalających uzyskać zamierzone efekty w sytuacjach społecznych; są to:

- powszechnie umiejętności społeczne potrzebne każdemu człowiekowi,
- profesjonalne umiejętności społeczne, które są niezbędne w zawodach wymagających stałego obcowania z ludźmi (nauczyciela, dorady, lekarza, kierownika).

Profesjonalne umiejętności społeczne są nabywane w toku treningu społecznego (indywidualnych doświadczeń), ale przede wszystkim uwarunkowane są przez cechy osobowości, temperament, inteligencję ogólną, społeczną i emocjonalną. Do podstawowych składników kompetencji społecznych należą (Mellibruda 2003):

- umiejętność udzielania wzmocnień społecznych, czyli nagradzanie;
- empatia i umiejętność podejmowania ról innych ludzi, które są ważne zwłaszcza w pracy zespołowej;
- asertywność, czyli umiejętność obrony własnych praw bez okazywania agresji;
- komunikacja werbalna i niewerbalna;
- inteligencja społeczna i umiejętność rozwiązywania problemów, istotne zwłaszcza w przypadku częstego występowania konfliktów;
- umiejętność nawiązywania bliskich kontaktów interpersonalnych;
- umiejętność korzystnej autoprezentacji.

Z przedstawionych rozważań wynika, że pierwszym krokiem w pracy nauczyciela akademickiego, który w prosty sposób może przyczynić się do redukcji niepożądanych zachowań, powinno być budowanie więzi z podopiecznymi i współpracownikami (anonimowość sprzyja agresji), w czym może być pomocne stosowanie tak zwanych dziesięciorga przykazań nauczycielskich, do których należą:

- nienadużywanie ocen,
- nienadużywanie kar,
- margines swobody,
- empatia,
- dwukierunkowa komunikacja (niestosowanie metakomunikatów),
- świadomość istnienia tzw. dystansu szkolnego,
- rozumienie zjawiska percepcji społecznej i wynikających z niego błędów oceny,
- ciepło i wzajemny szacunek,
- zapewnienie poczucia bezpieczeństwa,
- jasno określone normy i zasady postępowania i konsekwencja w ich egzekwowaniu.

Drugim krokiem powinno być uświadomienie sobie, że pozornie prosty proces, jakim jest komunikacja międzyludzka, w gruncie rzeczy jest jednym z najbardziej skomplikowanych zachowań człowieka. Osoby komunikując się pełnią jednocześnie dwie funkcje – nadają i odbierają komunikaty, przy czym w każdym wypowiedzianym komunikacie wyróżnia się cztery płaszczyzny:

- merytoryczną (rzeczową, formalną), która służy przekazywaniu informacji, dlatego ich forma i treść musi być zrozumiała dla wszystkich partnerów interakcji;
- autoportretu (autoprezentacji), która informuje audytorium o tym, czy jako nauczyciele mamy: świadomość swoich mocnych stron, odwagę w podejmowaniu ryzyka, gotowość do podejmowania szybkich decyzji, oryginalny profil własnej osoby (styl, klasę);
- emocjonalną, która informuje odbiorców o naszym nastroju, umiejętności okazywania uczuć, zaangażowaniu (entuzjazmie);
- wzajemnych relacji (zależności przestrzennych), która informuje o naszym stosunku do rozmówcy i otoczenia.

Dobrego nauczyciela w procesie komunikacji powinny cechować: empatia, życzliwość, autentyczność, konkretność, bezpośredniość, otwartość, samoświadomość, brak strachu przed konfrontacją, znajomość barier komunikacji.

Kolejnym krokiem nauczyciela akademickiego, umożliwiającym zapobieganie i kontrolowanie zachowań agresywnych, jest określenie własnej strategii autoprezentacyjnej (stylu pracy z audytorium). Do strategii pomocnych w kształtowaniu odpowiednich postaw należą (Szmajke 1999):

- strategia ingracjacji, której głównym zadaniem jest wzbudzenie wiarygodności i sympatii audytorium w takim stopniu, na jakim nam zależy;
- strategia autopromocji, której zadaniem jest przedstawienie siebie jako osoby kompetentnej, skutecznej w działaniu, charakteryzującej się wysokim poziomem uzdolnień ogólnych;
- strategia fraternizacji (bratania się), której zadaniem jest dotarcie do przekonanych i postaw młodzieży na podstawie humoru i bliskich (partnerskich) relacji.

Do strategii niepożądanych strategii (mogących sprzyjać powstawaniu zachowań agresywnych) w pracy nauczyciela akademickiego należą natomiast:

- strategia moralizowania, która polega na prezentowaniu siebie jako modelu osoby przestrzegającej wszelkich norm i zasad;
- strategia zastraszania, która polega na kreowaniu siebie jako osoby niebezpiecznej, co ma wywołać strach i ostatecznie doprowadzić do tego, że druga strona interakcji spełni nasze oczekiwania;
- strategia słabości i zależności od innych, która polega na kreowaniu siebie jako osoby wymagającej szczególnej opieki lub specjalnego traktowania;
- strategia terapii zajęciowej, której celem jest zagospodarowanie całego czasu zajęć w celu uniknięcia konfrontacji bądź interakcji z otoczeniem.

W podsumowaniu należy zatem stwierdzić, że nauczyciele mając na uwadze swoją skuteczność interpersonalną, powinni podejmować następujące inicjatywy pedagogiczne:

- troszczyć się o określanie zasad;
- wprowadzać stanowczą, konsekwentną dyscyplinę;
- starać się, by program i treść zajęć odpowiadały warunkom istniejącym w rzeczywistości;
- troszczyć się o atmosferę zajęć (tworzyć warunki do rozwoju poprzez możliwość aktywności, samodzielności, rozmowy i aktywnego słuchania);
- stosować odpowiedni styl pracy i strategie dydaktyczne;
- prezentować prospołeczne zachowania w sytuacjach konfliktowych;

– inicjować współpracę ze środowiskiem młodzieży akademickiej w celu wymiany informacji (kontaktować się z podopiecznymi poza zajęciami).

PODSUMOWANIE

Współcześnie coraz więcej młodzieży wykazuje liczne, zróżnicowane zaburzenia w prawidłowym rozwoju psychicznym, przystosowaniu do wymagań szkoły i otoczenia społecznego, których podłożem jest między innymi frustracja, czyli okoliczności udaremniające osiągnięcie pożądanego celu. Jedną z przyczyn takiego stanu może być fakt, że w polskiej edukacji, pomimo wielu pozytywnych zmian, wciąż jeszcze istnieje koncentracja na realizacji programu, co rzadko stwarza okazję do zadawania pytań, a także rutyna, rygorizm, naśladownictwo, postawy recepcyjne, myślenie reproduktywne, natomiast brakuje miejsca na oryginalność i radość. Dominują wzmocnienia negatywne, głównie ze względu na brak czasu, źle pojęty autorytet nauczyciela. Ponadto nauczyciele akademicy wykazują dość słabą orientację w zdolnościach i superłączu edukacyjnym swoich podopiecznych, co wyraża się między innymi w tym, że nagradzane jest zwykle dobre odtwarzanie treści programowych, preferowane są: pamięć mechaniczna, wyobrażenia odtwórcza, uczenie się ukierunkowane, mała refleksyjność i odtwórczość werbalna. Ponadto rozwojowi niepożądanych zachowań, takich jak agresja, sprzyja brak podmiotowego podejścia do studenta oraz współczesna kultura materialistyczno-konsumpcyjna, którą charakteryzują egoizm i chęć posiadania. W życiu codziennym zaczyna zatem dominować pieniądź i brutalna siła, dewaluują się natomiast tradycyjne wartości: dobro, altruizm, współczucie, prawda, sprawiedliwość, przyjaźń i partnerstwo.

W związku z powyższym rolą i misją każdego nauczyciela akademickiego powinna być pomoc młodzieży w stawianiu się człowiekiem, który bardziej jest, niż ma. Można tego dokonać, po pierwsze, prezentując postawę przeciwną konsumpcyjnemu podejściu do życia w myśl maksymy Jana Pawła II „[...] musicie od siebie wymagać, nawet gdyby inni od Was nie wymagali [...]” (Jan Paweł II 1984, s. 281). Po drugie – postawie kultu siły, cwaniactwa i „przepychania się przez życie” przeciwstawiając postawę koleżeństwa, życzliwości, pomocy słabszym i współpracy. Po trzecie zaś – kształcąc umiejętność tworzenia nowych informacji, umiejętność samodzielnego myślenia, co pomaga w eliminowaniu agresji naśladowczej, pozytywnie oceniając i zachęcając do stawiania pytań, ucząc tolerancji i wpajając przekonanie, że właściwa postawa polega na niezależności wobec nacisku, ale nie wyklucza poddania się mu, jeśli jest to wskazane lub konieczne, co oznacza, że nie można zawsze domagać się spełnienia wszystkich swoich potrzeb.

Aby przeciwdziałać zachowaniom agresywnym i przemocy, należy w ideę współczesnego wychowania akademickiego w większym, niż dotychczas, stopniu włączać postawy opiekuńczości, służby i wartości duchowych oraz eliminować metody kreujące rywalizację, materializm i bezwzględne dążenie do zwycięstwa.

PIŚMIENNICTWO

Aronson E. 2002. Człowiek istota społeczna. Warszawa, PWN.

- Gordon T.** 1994. Wychowanie bez porażek. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX.
- Hołyst B.** 1991. Społeczeństwo wobec przemocy. Raport Komitetu Badań nad Przemocą, Zbrodnią i Występkiem. Warszawa, PWN, 53–66.
- Jan Paweł II.** 1984. Przemówienie do młodzieży. Jasna Góra 6 VI 1979, w: Musicie od siebie wymagać. Poznań, Wydaw. Uniwersytetu Poznańskiego, 281.
- Jones K.** 1996. Kultura drapieżnika. Mag. Sztuki 4, 22.
- Mellibruda J.** 2003. Ja, ty, my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich. Warszawa, Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Okoń W.** 1995. Słownik pedagogiczny. Warszawa, PWN.
- Pilch T.** 1995. Agresja i nietolerancja jako mechanizmy zagrożenia ładu społecznego, w: Pedagogika społeczna. Red. T. Pilcha, I. Lepalczyk. Warszawa, Żak, 423.
- Pospieszyl I.** 1994. Przemoc w rodzinie. Warszawa, WSiP.
- Ranschburg J.** 1980. Lęk, gniew, agresja. Warszawa, WSiP.
- Rosa R.** 2009. Filozofia i edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w obliczu nowych wyzwań. Podl. Zesz. Pedagog. 2, 10.
- Rudniański J.** 1983. Elementy prakseologicznej teorii walki. Warszawa, PWN, 16.
- Skuriat K.** 2009. Celowe działanie czy utrata kontroli. Wrocław, Głos Uczelni, 183.
- Szmajke A.** 1999. Autoprezentacje. Olsztyn, Ursa-Consulting.
- Sztuka nauczania – czynności nauczyciela.** 2005. Red. K. Kruszewski. Warszawa, PWN, 375–409.
- Zaorski-Sikora Ł.** 2007. Etyka. Łódź, WSHE.